

Prispevek za pogovor

(Proti)evropska blokiranost Ivana Cankarja

Ivan Cankar je na novoletni dan 1905. leta poslal uredniku Ljubljanskega zvona, Franu Zbašniku, tole sporočilo:

*Od srca in z vso močjo hrepenim, da se enkrat za vselej odtrgam od domovine? Ako se mi posreči, da dobim tukaj kakršnokoli, še tako malenkostno službo – zбоgom Slovenija! Res, v dno srca se mi studi to ljudstvo; za koga pišem? – Še ta mesec bom poskusil. Nato plačam dolgove – in svoboda in tujina! – Če ne, potem pa nekaj drugega!*¹

Iz navedenega pisma razumemo, da je naš pisatelj razočaran nad domovino Slovenijo in da jo je sklenil zapustiti za vedno. Naseliti se je nameraval na Dunaju, v središču (Srednje) Evrope; ta (nameravani) življenjski premik pa je označil z besedama: **svoboda in tujina**. Na prvi pogled se torej zdi, da je Cankarjev odnos do življenja na Dunaju pozitiven, iz česar bi lahko sklepali, da je enako naklonjen tudi njegov odnos do Evrope, evropske kulture itn. Lahko bi sklenili, da je že Cankar izredno cenil Evropo, povezanost Slovencev z njo itn. Zdi se, kot da je Cankar predhodnik drugih ali današnjih Slovencev, ki se jim je pristudilo njihovo ljudstvo in so se izselili v širši svet.

Vendar nas pred takšnim preprostim sklepanjem svarijo nekateri važni podatki oz. okoliščine:

1. Izselitev iz Slovenije na Dunaj v Cankarjevem času ni pomenila tolikšne spremembe, kot jo predstavlja po letu 1918 oz. po drugi svetovni vojni, ker je pač Dunaj bil glavno mesto države, ki ji je pripadala tudi Slovenija; takšen premik ni bil povezan z bistvenimi državljanskimi in celo ne ekonomsko-finančnimi spremembami; bil je povezan z jezikovno in kulturno adaptacijo, ki je nemara podobna problemom današnjega Slovenca v Beogradu, čeprav je imel premik na Dunaj leta 1905 gotovo nekatere bistvene prednosti pred današnjo selitvijo v prestolnico SFRJ;

2. Cankar se za selitev na Dunaj ni odločal, kot bi se odločal neki neodločni svetovljan, ki bi si pač izbral prijetno in najbolj ugodno mesto za življenje; ampak se je odločal pod pritiskom slovenskih razmer. Tujina in Evropa sta, kot beremo, za Cankarja predstavljali **pribežališče** pred slovenskimi problemi, pri čemer lahko rečemo samo to, da so bili ti problemi hujši od tistih, ki jih je mogel pričakovati na Dunaju. Posebno pozornost v Cankarjevem pismu zbujajo zadnji navedeni stavek: »Če ne, potem pa nekaj drugega!« Bralci Cankarjevega romana *Tuji* lahko ta stavek tolmačijo kot misel na samomor!

3. Tretja okoliščina pa je seveda v zvezi z dejstvom, da se Cankar ni definitivno izselil iz Slovenije, ampak se je 1909. vanjo vrnil.

Če upoštevamo ta dejstva in okoliščine, se moramo seveda zamisliti nad »sklepi« o Cankarjevem evropejstvu, ali o nekakšni absolutni prednosti, ki naj bi jo pred domovino Slovenijo imela dunajska Evropa. Zaenkrat moramo reči, da je bil Cankarjev odnos do tujine oz. Evrope **dvoumen**.

Cankar je bil, kot je znano, v letih 1904 in 1905 še posebno jezen na Slovence zaradi odklonilne recepcije romana *Hiša Marije Pomočnice*, najbolj pa ga je razočarala »liberalna« kritika Frana Kobala. Cankar je v svojem romanu, ki ga je pisal na Dunaju v letih 1903 in 1904, opisal tragične usode dunajskih deklet, podvrženih vsakršnim travmatičnim prizorom in postopkom njihovih staršev in skrbnikov. V bolnišnici hirajočim dekletom se prikazujejo nadvse neprijazne prikazni iz bivšega »domačega« življenja, tako da raje hira-

Na dan odprtih vrat v Cankarjevem domu (9. maja) je Društvo slovenskih pisateljev pripravilo pogovor na temo »Ivan Cankar in Evropa«. Objavljamo prispevek **Dimitrija Rupla**.

jo v bolnišnici, kot da bi se vrnil v »domači« svet nasilja in vsakršnih spolnih sprevržnosti. Cankar je, z drugimi besedami, opisoval sramotno in nizkotno življenje evropskega vele mesta, natančneje, njegovega predmestja; kar pomeni, da je to življenje gledal skrajno skeptično in kritično, kar že spet pomeni, da mu je bilo takšno življenje neprijetno in sovražno, in da se je v njem počutil kot **tujec**. Ta položaj je že leta 1902 »pojasnil« v romanu *Tuji*, v katerem junak (umetnik) Pavle Slivar ni srečen niti doma niti na tujem, in ne najde zunaj teh dveh možnosti nobene tretje rešitve, pa se vrže v »zelene valove«. *Da bi begal po svetlih, prašnih, zadehlih ulicah in iskal kruha, in prihajal domov in hodil po ateleju in poslušal, ko bi drdral šivalni stroj in bi škripale škarje v odmerjenih presledkih... in bi bežal in iskal kruha... in bi delal ostudna dela, brez sanj, brez hrepenenja... po tujih delavnicah hlapčevska dela... in grde skrbi bi iztezale skozi okno koščene roke in bi trkale na duri in odpirale polagoma in prihajale...*²

Tako *Tuji* kot *Hiša Marije Pomočnice* se sklepata v nadvse morečem razpoloženju, iz katerega lahko razumemo pisateljevo stisko in kritičen pogled na vele mestno življenje (na avstrijskem Dunaju). Nič vabljivega ni v tej tujini in še posebno na tem tujstvu, tako da kar ne moremo razumeti slovenskih kritikov, ki so Cankarjevo

bo zopet našel odprte duri v hišo slovenskega naroda.³

Res, v času, ko je Kobal pisal takšno kritiko, še ni mogel prebrati tistega Cankarjevega odgovora (v *Beli krizantemi*), kjer je rečeno, da slika »noči«, »vse puste in sive«, služi temu, »da bi oko tem silnejše zahrepenelo po čisti luči; lahko pa bi bil sklepal, da kritika vele mestnega življenja bolj koristi kot škodi afirmaciji čilosti in zdravja slovenskega naroda. Toda tukajšnje moje razmišljanje gotovo ni namenjeno poračunavanju nekdanjih kritičkih računov, ampak hoče priti do dna Cankarjevemu odnosu do Evrope oz. do slovenstva.

Problem je vsekakor v izmahljivosti in nekonsistentnosti alternativ: Cankar res v tujini vidi svobodno alternativo, ki bi ga rešila pred ostudnostjo Slovencev, kakor tudi v Slovincih, narodu in domovini pogosto išče alternativo mučnemu tujstvu. Toda svet, ki ga išče Cankar, ne živi niti pri Slovincih niti na Dunaju in tudi v nobeni drugi fizično dosegljivi realnosti: zato so njegovi junaki večni tuji, popotniki in potepuhi; in zato je vselej tujec tudi Ivan Cankar: osebno in zasebno.

Tu bi zdaj lahko nadaljevali z razmišljanjem o konkretnem Slovincu Ivanu Cankarju, ki ni dobil obstanka nikjer na svetu. Takšno razmišljanje bi lahko upoštevalo, da je naš pisatelj svobodo iskal na povsem zgrešenih mestih; da je recimo o Dunaju in Evropi sodil na podlagi pogleda iz proletarskega stanovanja pri šivilji Löfflerjevi: saj je ta pogled navzok tako v *Tujci* kot v *Hiši Marije Pomočnice*. Lahko bi rekli, da bi Cankar o vsem skupaj sodil bistveno drugače, ko bi imel dostop do centralnih mest evropske kulture, do umetniških in meščanskih salonov itn.

Cankar si o Dunaju vsekakor ni mogel pridobiti najboljšega mnenja, če je tam živel precej ubožno življenje, stran od tistih zanimivosti, ki so sicer odlikovale politični in kulturni center (Srednje) Evrope; če je dan na dan poslušal drdranje šivalnega stroja, opazoval hiranje »predmestnih ljudi in predvsem njihovih otrok, se bojeval z eksistenčnimi vprašanji, sestajal pa se v glavnem s slovenskimi študenti in kulturniki, ki so bili – vsaj nekateri – še bolj neboljani od njega. Cankar si na Dunaju – kljub menda trdni volji v nasprotno smer – ni ustvaril doma, ni si poiskal pravih zvez ali ugodne zaposlitve; tako rekoč fizično odrezan od dejanskega in pomembnega kulturnega življenja (pač, bral je nekatere publikacije in tuptam šel v gledališče) je pisal za provincialne založnike in časopise v provincialnem jeziku. Pretiravali bi, ko bi rekli, da je bil Cankar evropsko opazen ali celo uspešen pisatelj. Živel je na dnu evropske kulture kot njen nadarjen opazovalec in do neke mere tudi posnemovalec, vendar predvsem kot neboljen provincialce; bi je tujec na Dunaju, podobno pa – zaradi odselitve – tudi v domači provinci.

Ob Cankarju si redko zastavimo vprašanje, ki si ga je po mojem prepričanju nujno potrebno zastaviti, in ki je danes še posebej aktualno: vprašanje, zakaj se Slovenci le redkokdaj in slabo uveljavljamo v evropskem svetu. Odgovorov, še posebej pa opravičil je mnogo: maloštevilnost, jezikovna pregrada, neiznajdljivost, kompleks manjvrednosti... v novejšem času pa seveda bolj ali manj zaprte meje, nepriemerljivost političnih in vrednotnih sistemov itn. Cankarjeva usoda se mi zdi v tej zvezi še posebej značilna: velik slovenski človek, ki ga malokdo ceni in ki ga tujina ne prizna! Gotovo je imel Cankar v svojem času bistvene prednosti pred današnjimi Slovenci, ki bodisi emigrirajo, bodisi poskušajo srečo s pomočjo državnih zvez; ki hočejo izvoziti vsaj delec svoje intelektualne proizvodnje...

Ko govorim o Cankarjevem uveljavljanju v evropski kulturi in literaturi, seveda nočem zanikati položaja, ki Cankarju pripada v evropski literaturi zaradi njegovega vrhunskega prispevka v slovenski literaturi kot delu evropske. Tudi ne morem mimo dejstva, da je bil ravno Cankar tisti, ki je bistveno moderniziral in evropeiziral

slovensko literaturo ter ji s tem dal višji pomen v evropskem ali celo svetovnem kontekstu. Te procese je izčrpno prikazal Pirjevec v svoji knjigi *Ivan Cankar in evropska literatura*⁴. Moje vprašanje meri drugam: zakaj evropska literatura v tako neznatni meri priznava Ivana Cankarja kot svojega avtorja; in zakaj se Cankar v času svojega dunajskega bivanja, posebej še, ko je preklel Slovence, ni aktivneje udeleževal avstrijskega oz. nemškega literarnega življenja na tak način, kot se je to posrečilo ruskim, poljskim in celo nekaterim češkim avtorjem??? Zakaj Cankar ni storil tega, kar so v njegovem času ali pred njim počeli nekateri slovenski politiki in gospodarstveniki, znanstveniki (Kopitar, Miklošič), slikarji ali npr. arhitekti? Zakaj ni Cankar postal nekaj podobnega kot Plečnik?

Znano je, da je bil Cankar ob prihodu na Dunaj leta 1896 ves prevzet in navdušen, in da je bratu celo napisal, da ga je Dunaj »vzel v svoje naročje«. Kot poroča Pirjevec, je Cankar v začetku zvesto spremljal ustrezne modernistične publikacije, predstave in razstave. Takšni vtisi in takšna sporočila navajajo k domnevi, da se bo njihov avtor v navdušujoče okolje živel do takšne mere, da bo kmalu postal njegov integralni in dejavni del. To pa se, kot vidimo, ni zgodilo. Ta izostanek si lahko pojasnimo s tem, da se je Cankar kmalu oddaljil od univerze, ki bi mu nudila neko vrsto kulturne socializacije; komajda pa si ga lahko pojasnimo z denarnim pomanjkanjem, o katerem sicer rada govori literarna zgodovina. In zdi se, da moramo, predno se zatečemo k takšnim pojasnilom, odgovoriti na vprašanje, zakaj se je Ivan Cankar odtegnil omenjeni kulturni socializaciji. O tem pravzaprav govori Pirjevecovo predavanje iz leta 1966⁵ pa njegova razprava »Vprašanje o poziciji«.

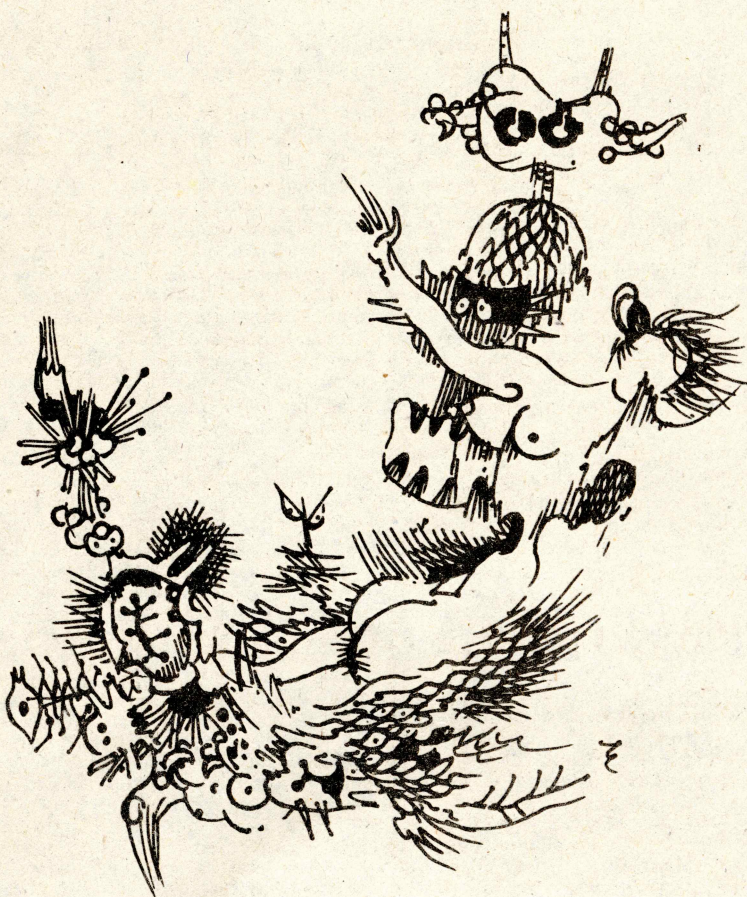
Gre torej za vprašanje, zakaj Cankar ni vzdržal pri svojem navdušenju iz leta 1896 ali pri besedah iz pisma Zbašniku: »svoboda in tujina«? Z odgovorom, da je bil zablokiran zaradi finančne stiske, zaradi pomanjkanja prave družbe ali zaradi nespodbudne erotične zveze v Ottakringu... nekako nismo bili zadovoljni; kakor nas tudi do konca ne zadovoljuje ugotovitev, da je bil Cankar povsod tujec, saj je ravno ta položaj tisti, ki mu iščemo pojasnilo. Res se vsiljuje misel, da je bil Dunaj za Cankarja nekakšno ujetništvo, kakor je bila vsa pretesna in nespodbudna za Cankarja že Slovenija.

Rečemo lahko, da je bil Cankar »blokirani« v sicer eksplicitno izraženi težnji, da bi postal dejanski Evropejec; kakor je bil blokirani tudi pri poskusu, da bi postal pisatelj, nemara celo lider po meri slovenskega naroda. Svoboda tujine mu je pomenila nekakšno nadomestno in nepravo svobodo; svoj narod pa je tudi ljubil na način, ki ga ta narod ni razumel oz. sprejemal: lahko bi rekli, da sta se pri Cankarju medsebojno blokirala njegov patriotizem in njegovo svobodoljublje. Bil je hkrati ksenofil in ksenofob, kar ga je vodilo v mnoge težave in nesporazume, ga navajalo k samomorilskim mislim, obupu in alkoholizmu itn. Tu nas seveda zanima predvsem odgovor na vprašanje, zakaj je bil Cankar blokirani, kar zadeva evropsko socializacijo, toda ob tem, ko smo izrekli to vprašanje, že tudi vemo, da je te blokirano kriva njegova posebna ljubezen do naroda. Preprosta logika bi torej našemu pisatelju ukazovala: vrni se domov in se vključi v izgradnjo domačije! Toda Cankar ni pristajal na takšno logiko; nanjo je pistajal še mnogo manj kot njegovi predhodniki Levstik, Stritar ali Jurčič, da ne govorim o Kersniku ali Tavčarju. Cankarju se je nacionalizem nekako stidil, kar pomeni da je bil v zvezi z njim »blokirani« – podobno, kot je bil blokirani v zvezi s kozmopolitizmom, evropsko kulturo itn.

Blokirani smo, kadar nam nekaj nerazložljivo, vendar silovitega preprečuje, da bi se pognali proti cilju, k pravemu odgovoru, rešilni misli, odločilnemu dejanju itn. Nahajamo se nekako na robu, v pripravljenosti, vendar hkrati nemočni. Blokirano pa seveda pomeni tudi to, da smo z zavedo, ki nam je nekako nedosegljiva, bistveno preokupirani, in da ne moremo preprosto zamahniti z roko in reči: pa nič, pa storimo kaj drugega! Tako je pri Cankarju značilno, da ga Slovenci kljub vsem empiričnim ostudnostim ne nehajo vznemirjati, in da ga v nasprotju z maloprej opisano logiko še naprej spodbujajo k patriotičnim dejanjem; ta dejanja pa prispevajo k novim težavam in k utrditvi tiste slovenske značilnosti, ki je Cankarju ostudna. Gre za konstituiranje slovenskega naroda kot nekakšnega kulturnega ali celo literarnega pojava, takšno konstituiranje pa seveda ni dejansko nacionalno konstituiranje, ampak je nadomestno konstituiranje. Cankar si ne more kaj, da ne bi reproduciral pojava, ki se mu stidi; ta stud ga vodi v Evropo, kjer

France Mihelič: Sanjarije

doživlja nove težave. Zdi se, kot da bi Cankar z lahkim srcem pristopil k evropski stvari, ko bi bil državljani dozorele slovenske nacije. In zdi se tudi to, da je Cankar vendarle našel neko rešitev v svojem kasnejšem političnem angažiranju za socialno-demokratsko stranko. Torej smo pri Cankarju priče nekakšnemu skrajnemu in prelomnemu trenutku slovenske (intelektualne) zgodovine: ko se napoveduje konec omenjenih blokad. Cankar se jih zaveda, vendar jih ne premaguje. Če parafraziram Hlapca Jerneja, je Cankar prepotoval vse mogoče kraje in duševne instance: »od birača do sodnika, od sodnika do cesarja«, vendar »pravice« ni našel: protokoliral je pač njeno iskanje. V zvezi s tem se mi zdi zanimiva Pirjevčeva ugotovitev, da je bila temelj Cankarjevega dela »neka eshatološka ali kvazireligiozna predstava o prihodnosti lastnega naroda«, t.j. *apriorna vera v boljšo prihodnost lastnega naroda, apriorna vera v končno pravičnost zgodovinskega dogajanja*. Cankarjeva literatura torej ustreza, v skladu z intencijami, ki jih razglša, strukturi skupinskega subjekta, ki ga imenujemo *blokirano gibanje* (podčrtal D. R.). Konflikt pa nastaja zaradi pesimizma: Cankarjevo delo je njegova okolica sprejemala in razumela kot razdiralni pesimizem, čeprav iz citiranih Cankarjevih stavkov jasno sledi, da je ta razdiralni pesimizem pravzaprav prikazovanje nezadostne, sedanosti, tj. nezadostnosti slovenskega naroda kot zgodovinskega subjekta, nezadostnosti njegove akcije. Mi pa že vemo, da je nezadostnost le temeljna značilnost blokiranega gibanja v okvirih aktivističnega, subjektivističnega in svobodnega sveta noveške Evrope. Cankarjev pesimizem je torej resnica slovenske zgodovine kot odvijanja blokiranega gibanja v tem svetu...

Pirjevec torej razlaga posebnosti Cankarjeve (in druge slovenske) literature z njeno določenostjo po slovenskem narodnem gibanju, ki je blokirano gibanje. Literatura, ki pripada takšnemu blokiranemu gibanju, je lahko le pesimistična ali – če uporabimo drznejšo besedo – blokirana literatura, ki gotovo ne more biti kar splošno priljubljena in uspešna, še celo ne pri tistih narodih, ki ne doživljajo takšnih nezadostnosti oz. blokad, kot jih doživljajo Slovenci. Iz te razlage izhajata dva sklepa:

1. da je Cankarjevo odtegotovanje evropski kulturni socializaciji v smislu njegove dejavne udeležbe pri njenem formiranju, oz. skromen prodor te literature v Evropi je treba povezati z blokiranostjo slovenskega naroda in njegove literature, ki je slej ko prej zapisana predvsem problemu blokiranosti; in 2. da so evropske kariere in kulturne socializacije mogoče ob dveh predpostavkah: da se njihovi nosilci a priori odrekajo blokiranosti, s tem pa tudi problematiki slovenskega narodnega gibanja; ali da te kariere niso neposredno do-

ločene z narodnim gibanjem, kar pomeni, da to po vsej priliki niso umetniške oz. literarne kariere.

Preprosteje povedano: za Cankarja je bilo še vedno izredno pereče nacionalno vprašanje, ta oblika tega vprašanja pa je zahtevala tudi specifičen tip leposlovne dejavnosti, ki je mogla v evropskem kontekstu dobiti le status nekakšne pretekle ali presežene literarne problematike. Cankarjeva literatura je torej – če sledimo Pirjevcu – v neki svoji razsežnosti proti – oz. neevropska, kar je do neke mere mogoče trditi tudi za našega pisatelja osebno in zasebno.

Takšna sodba je gotovo ostra in abstraktna, saj prav gotovo ni mogoče za vsa Cankarjeva dela trditi, da so neevropska, neaktualna ipd. Takšna sodba je še posebej ostra, če pomislimo, da je marsikatero Cankarjevo delo nastalo v zvezi z evropskimi zgledi, o čemer pripoveduje ravno Pirjevčeva knjiga Ivan Cankar in evropska literatura. Toda ne gre za to, da bi Cankarju odrekli povezanost z evropsko literaturo, ampak za to, da bi mu določili ustrezno mesto v njej. V tem premišljevanju bomo vsekakor pustili odprto vprašanje, ali je in koliko je Cankarjeva literatura posvečena neki zgodovinsko in nemara politično razrešljivi (torej minljivi) problematiki; in koliko svoje moči izgublja ob spremenjenih zgodovinskih in političnih razmerah. Vsekakor pa se ne moremo ubraniti sklepu, da bi z deblokiranjem določenih socialnih situacij izgubila svojo relevantnost takšna literatura, ki je vitalno povezana z omenjenimi blokadami.

S te glediščne točke pa je mogoče zastaviti še nekatera bistvena vprašanja, ki so pomembna za današnji pogovor – čeprav na ta vprašanja zdaj ne morem odgovoriti:

1. kaj je v luči povedanega mogoče reči o današnjem položaju slovenske literature oz. njenih tvorcev, še posebej če upoštevamo njihovo angažiranje v različnih nacionalnih in političnih zadevah;

2. koliko je današnje slovensko gibanje še blokirano gibanje, in kolikšna, če sploh kakšna, je določenost slovenske literature po njem;

3. kakšne so blokade današnjih Slovencev, če jih primerjamo s Cankarjevimi sodobniki???

1. Zbrano delo XXVIII, Pisma III, Ljubljana, DZS 1973, str. 204.

2. Zbrano delo IX, Ljubljana, DZS 1970, str. 141.

3. Zbrano delo XI, Ljubljana, DZS 1972, str. 308.

4. Dušan Pirjevec, Ivan Cankar in evropska literatura, Ljubljana, CZ 1964.

5. Dušan Pirjevec, »Slovenci in Evropa«, Primerjalna književnost, Ljubljana 1984, št. 2, str. 39-49.

6. Dušan Pirjevec, Vprašanje o poeziji, vprašanje naroda, Maribor, Obzorja 1978.

7. »Slovenci in Evropa«, op. cit., str. 46.